

Het verweer van slachtoffers

Bas van Stokkom

In zijn recente boek *Slachtoffers als zondebokken* geeft criminoloog Jan van Dijk aan hoe slachtoffers onder invloed van het christelijke denken als procespartij allengs zijn gemarginaliseerd. Die christelijke traditie heeft ertoe bijgedragen dat gedupeerden van misdrijven als 'slachtoffer' worden aangeduid, een beladen term die stigmatiseert en de kwetsbare positie van gedupeerden bevestigt.

Volgens Van Dijk heeft het slachtoffer een natuurlijk 'recht' om woedend te zijn op de dader. Maar het beginsel van gerechtvaardigde wraak is uit het westerse collectieve bewustzijn gebannen. Eigenrichting is rigoureuus verboden en wordt voorkomen door de wraakbehoefte van het slachtoffer (en het publiek) te absorberen in de opgelegde straffen. In het bestaande rechtssysteem heeft het slachtoffer dus geen aanspraak meer op wraak. Het slachtoffer, zegt Van Dijk, staat machteloos en moet zijn/haar lot lijdzaam ondergaan.

In dit nummer plaveit Van Dijk de weg voor een (verdere) emancipatie van het slachtoffer. Zijn bijdrage – een verkorte versie van het laatste hoofdstuk uit *Slachtoffers als zondebokken* – biedt een ambitieus hervormingsprogramma. Gedupeerden verdienen een veel sterkere positie in het strafproces. Indien slachtoffers zelf een rol wensen te spelen in het strafproces moeten zij hiertoe de kans krijgen. Het slachtoffer moet ook de kans krijgen te spreken over de verwijtbaarheid van de dader en zijn verontwaardiging daarover. Van Dijk pleit voor een volledig spreekrecht, inclusief een pittige mening over wat de dader heeft aangericht. Het uiten van woede tegenover de dader kan helend werken en gunstige effecten hebben op de verwerkingsproblemen. Hij pleit ook voor een herstelrecht dat 'slachtoffervriendelijk' is.

In dit tijdschrift is de thematiek van absorptie van wraak al eerder aan de orde geweest (nr. 3, 2005). Renée Kool schetste destijds in haar bijdrage het herstelrecht als een 'communicatieve vorm van wraak'. Slachtoffers dienen de gelegenheid te krijgen zich te verweren tegen de krenking en het toegebrachte leed, zij het dat hun verweer geen gewelddadige vormen mag aannemen. Wraak behoeft dus stileren. In datzelfde nummer ging Antony Pemberton in op een verwante thematiek: moet het spreekrecht van slachtoffers als vergelding of als herstel worden geduid? Hij wees onder meer op victimologisch onderzoek waaruit blijkt dat het onthouden van participatie aan het strafproces door slachtoffers als een straf wordt ervaren. Zij zien hun marginale rol als een niet te begrijpen aantasting van hun rechtsgevoel.

Die thematiek keert in de bijdrage van Jan van Dijk terug. Veel van zijn standpunten lenen zich voor discussie. Zo verwijt hij protagonisten van herstelrecht een (a priori) vergevingsgezinde houding. Voor sommigen lijkt dat correct (denk aan mennonieten), maar herstelrecht wordt door anderen juist verweten teveel op de beschaming van de dader te mikken. Overigens is het de vraag of het christendom wel zo uniform

vergevingsgezinid is zoals Van Dijk suggereert. De wrekende gerechtigheid heeft altijd een dominante plek binnen het christendom behouden.

Van Dijk pleit voor een strafproces als forum, met een vaste plek voor de gedupeerde. De vraag is welke status het slachtoffer daarin krijgt toebedeeld. Hoe de gedupeerde plaatsen in het conflict tussen dader en staat? Hoe waarheidsvinding en spreken over aangedaan onrecht van elkaar scheiden? Hoe voorkomen dat een volledig spreekrecht de straftoemeting beïnvloedt? En natuurlijk blijft de vraag waar slachtoffers bij gebaat zijn: met tijd en aandacht zoals in het herstelrecht, of met een opgetuigde vorm van spreken in een strafprocesrechtelijk ritueel?

Kortom: voer voor discussie. Om die reden heeft de redactie vier specialisten gevraagd te reageren op het betoog van Van Dijk. De discussie wordt afgesloten met een repliek van zijn hand. Tineke Cleiren erkent dat het spreekrecht, zoals ingevoerd, niet voldoende en adequaat tegemoet komt aan de belangen en behoeften van het slachtoffer. Toch leent het huidige stelsel van strafvordering zich niet zo goed voor de slachtofferemancipatie die Van Dijk voorstaat. Zij betwijfelt of het forum, decorum en de potentie van het strafrecht voldoende rek hebben om gedupeerden op effectieve, rituele wijze erkenning te geven. Daarvoor wegen de belangen van de gemeenschap en van een eerlijk proces te zwaar. Renée Kool kan zich grotendeels vinden in Van Dijks appèl en zijn kritiek op de gesacrificeerde trekken van het strafrecht. De opwaardering van de positie van het slachtoffer mag echter geen doel in zichzelf worden, in zoverre de machtskritische dimensie van het strafrecht (voorkomen willekeur en geweld) terzijde wordt geschoven. Het strafproces kan slechts een beperkt forum bieden aan slachtoffers. Die communicatieve beperkingen gelden volgens Kool in veel mindere mate binnen het herstelrecht. Lode Walgrave sluit zich daarbij aan: in het traditionele strafrecht kan niet de volle ruimte worden gegeven aan woede en verontwaardiging. Ten slotte wijst John Blad erop dat herstelrechtelijke procedures in feite doen wat Van Dijk bepleit: namelijk het eerste woord geven aan de benadeelde.

Aan het artikel van Jan van Dijk en de daaropvolgende discussie gaat een artikel vooraf van Veerle Scheirs, Kristel Beyens en Jan de Keijser. Zij beogen de rechtstheoretische en penologische attitudes in kaart te brengen die deel uitmaken van het gedachtegoed van Belgische strafrechters, specifiek hun visie op strafdoelen. Zij schenken ook aandacht aan de vraag of herstelrecht als afzonderlijke component in het denken van Belgische rechters herkend kan worden. Omdat het meetinstrument eerder in Nederland is toegepast kunnen de Belgische resultaten gespiegeld worden aan de Nederlandse. De auteurs laten zien dat Belgische rechters – anders dan Nederlandse rechters – een zelfstandige rol toekennen aan herstel en slachtoffergericht denken, onafhankelijk van de mening over hard aanpakken en rehabilitatie. Herstel vormt kennelijk een herkenbaar gedachtegoed voor Belgische strafrechters. Daarbij moet worden opgemerkt dat de Nederlandse gegevens tien jaar eerder zijn verzameld. Het is niet uitgesloten dat ook Nederlandse rechters in de tussentijd in sterkere mate herstelgericht zijn gaan denken.

In een persoonlijk getinte beschouwing staat John Blad aan het slot van dit nummer stil bij de markante figuur van Louk Hulsmán die recentelijk is overleden en door sommigen wordt gezien als initiator van een ontwikkeling naar herstelrechtelijk denken.